

A börtönszleng és a tolvajnyelv összehasonlítása

Készítette: Varga Renáta
V. magyar- III. szociálpolitika
Témavezető: Kis Tamás

BEVEZETŐ

Sanyi a szomszédban már megint *ábécézik*.

Vajon milyen szituációban hangozhat el a fenti kijelentés! Egy laikus fül számára a mondatban megfogalmazott megállapítás nagy valószínűséggel azt az információt közvetíti, hogy a szomszédban lakó kisfiú hangosan mormolja az abc-t. Emellett azonban számos más jelentést is feltételezhetünk attól függően, hogy milyen környezetben halljuk a mondatot. A nyelvet mint kommunikációs rendszert a környező kultúra alakítja és befolyásolja. A kommunikációra szánt üzenetek egy részét nem mondjuk ki ténylegesen, hanem csak jelezzük. A közlések helyes értelmezéséhez tisztában kell lennünk az adó és a vevő közötti kommunikációs szituációval, ismerettel kell rendelkezünk a partnereknek a helyzetre és a valóságra vonatkozó közös tudásával. Minél közelebbi kapcsolatban áll egymással a feladó és a vevő, nyelvhasználatuk annál specifikusabb. Az említett példamondat potenciális értelmezéseinek köre szükségszerűen szűkül, ha konkretizáljuk a környezeti viszonyokat. Tegyük fel, hogy a mondatunk a börtönben hangzik el. Az *ábécézik* ige a beszélők sajátos élethelyzetéből kifolyólag nem az abc tanulására fog vonatkozni, inkább a börtönben szokásos jeladási/üzenetközlési folyamatra utal. Mindennapi nyelvi viselkedésünkben megtalálhatóak az ehhez hasonló jelenségek, hol a kommunikációs gazdaságosság, hol a közlések tabu

Ami eto nise?

jellege ...stb. hívja elő használatukat. Nem mondhatjuk így, hogy csupán egy bizonyos civilizációs szintre eljutott népesség illetve szociális csoport nyelvhasználatára vagy a modern kor egyfajta városi népnyelvére lennének jellemzőek. Az ismeretlen eredetű *slang* szó első megjelenését 1750 körülre teszik, s az „utca nyelvé”-vel azonosították. A kifejezés eredetileg a tolvajnyelvre, azaz a társadalom alacsony, sokszor bűnözői osztályainak korlátozott körben használt beszédére vonatkozott. Mindazonáltal a szleng fogalma fokozatosan átalakult.

Mi a szleng?

Pontos, a szleng főbb tulajdonságait összefoglaló definíció még ma sem létezik. I.L. Allen a szlenget sokkal inkább szociológiai fogalomként kezeli és nem pusztán nyelvészetiként. Szerinte ugyanis megérteni elsősorban a modern társadalom és kultúra elméletén belül lehetséges. A szleng fogalmához két - a szótárak által jelölt - meghatározási kísérleten keresztül közelít. Egyfelől a szleng a társadalom csoportjai és szubkulturái által használt, sajátos, korlátozott körben élő beszédmód, másfelől a szleng tágabb körben használt, fesztelen, nem konvencionális szókinccs. Mona Forssköhl Per Linell svéd nyelvész nyelvfelfogásából indul ki a szleng definiálása kapcsán. Egyrészt adott az a nyelvfelfogás, mely a nyelvet elvont rendszerként tárgyalja (hagyományos rendszerorientált

megközelítés), másrészt adott a dialogisztikus megközelítés, amely a nyelv használatára koncentrálna, hogy miként jelenik meg a nyelv aktuálisan a gyakorlatban egy társalgás résztvevőinek társas konstrukciójaként. Ha a szleng áll kutatásunk középpontjában, a nyelvhez mint társadalmilag determinált rendszerhez kell viszonyulnunk. Kövecses Zoltán a szlenggel történő kommunikáció céljára kérdezve a társadalmi meghatározottság mellett a pszichológiaiakat is kiemeli. „Társadalmi oldalról nézve, a beszélők használhatják azért a szlenget, hogy nyelvükkel a megértésből kizárják azokat, akik nem tartoznak a beszélő csoportjába. Ez különösen a szlengnek mint tolvajnyelvnek az alkalmazása során válik jól láthatóvá. Pszichológiai oldalról nézve, a szleng használata a szlengbeszélőknek egyfajta azonosságtudatot ad. A két folyamat természetesen együtt is járhat és gyakran jár is.”¹ A szleng meghatározását mindenképpen bonyolítja, hogy két egymással szorosan összefüggő nyelvi jelenség kapcsolódik itt össze. A szleng egyrészt szó- és kifejezőkészlet, másrészt viszont egy sajátos beszédstílus (nyelvhasználati- stilisztikai forma). Mi a szleng ?- kérdésre nem adható tehát egzakt, mindenki által elfogadható válasz. Kis Tamás a szlengkutatást a nyelvtudomány tükrében bemutató tanulmányában arra a következtetésre jut, hogy a szleng nem feltétlenül a fiatalok elkülönülési szándékának, a kamaszkor lélektani sajátosságainak, esetleg nyelvi relaxálás eredményeként jöhet létre, sőt. Térben és időben egyaránt

¹ Kövecses Zoltán: Az amerikai szleng. In: A szlengkutatás újtjai és lehetőségei. Szerk.: Kis Tamás

széles körben elterjedt jelenségre kell gondolnunk, amikor a szlengről beszélünk. „A szleng nyelvi univerzálé. Létrejöttének egyik alapvető, talán legfontosabb feltétele egy olyan beszélőközösség, amelynek tagjai napi intenzív beszédkapcsolatban állnak egymással. Ha ez az intenzív beszédkapcsolat megvan, akkor a nyelvben feltűnnek a szlengjelenségek. Minél intenzívebb a beszélőközösség tagjainak (beszéd) kapcsolata, annál gyakoribbak a szlengjelenségek a beszédben. „² A különböző szlengek egyfajta csoportnyelvek, nyelvi részrendszerek, amelyeknek a beszélő hétköznapi társalgásának nyelvére, mint hordozóra van szüksége. Ez a sajátossága a szlengnek leginkább azon a ponton érhető utol, hogy a szleng nem megnevez, hanem újranevezi a már elnevezett dolgokat, esetében nem izoláltan létező szavakkal kerül kapcsolatba a gyűjtő, hanem egy szituációhoz kötődő nyelvhasználati kommunikációs kóddal. Szlengszavaink jelentős részében a képes, metaforikus gondolkodásmód tükröződik. Megfejtésükhöz a hordozó báziscsoport működésének, szerkezetének, felfogásának, élethelyzetüknek a vizsgálatán keresztül közelíthetünk.

Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen 1997.12.old.

² Kis Tamás: Szempontok és adalékok a magyar szleng kutatásához. In.:u.o.242.old.

A szleng típusai: a börtönnyelv

A szleng a nyelvi jelenségek között az egyik legszínesebb, legsokrétűbb, nem tekinthető homogén nyelvváltozatnak. Típusairól beszélve többféle szempontot emelhetünk ki. Elterjedés tekintetében Eric Partridge széles és szűk körben használt szlengről beszél. Kaarina Karttunen osztályozását tekintve három csoportot kell megemlíteni: a közszlenget, melyet mind földrajzilag, mind társadalmilag széle körben ismernek, a kis szlenget vagy helyi szlenget, amely egy-egy település illetve helyi nyelvjárás által használt és a szakszlenget, amely az azonos foglalkozású vagy azonos hobbit űző emberek, zárt társadalmi intézményeken (iskola, katonaság, börtön) belül élők nyelvében, sajátos kifejezőképességükben tűnik fel. Számomra Kis Tamás megközelítése a legelfogadhatóbb. Megállapításaival felhívja a figyelmet arra, hogy a szleng kialakulása mindig beszélőközösségekben, csoportokban történik. Elvileg annyi szleng létezik, ahány beszélőközösség meglétét feltételezzük. „...A szleng mindig kiscsoportokban születik és működik, csak a nyelvész absztrahál bizonyos közös tulajdonságok alapján szlengtípusokat.”³ Eszerint három szintet lehet megkülönböztetni: a kiscsoport-szlengek, melyek nyelvi anyaga az adott beszélőközösség számára a csoport

³ Kis Tamás: i.m.In.:u.o.252.old.

jellegéből adódóan fontos valóságselemek meg- illetve újranevezésére szolgál; a nagycsoport-szlengek, melyek a kiscsoportok szlengjéből származtathatóak, s amelyen belül elkülöníthetjük a helyi szlenget és a szakszlenget; a harmadik szintet a közszleng alkotja, melynek nyelvi állománya a helyi és szakszleng széles körben elterjedt elemeiből jön létre. A valóságban ezek a típusok tiszta formában nem jelennek meg, csupán e típusok keveredéséről beszélhetünk. A dolgozatom tárgyát képező börtönszleng vizsgálata egyfelől a báziscsoport (bűnözői réteg):A, másfelől a helyspecifikumok (zártintézeti sajátosságok):B keresztmetszetén át közelíthető meg. A: A börtönszleng báziscsoportja elsődlegesen a bűnözői közösség. A bűnözői közösség nyelvét évszázadok óta tolvajnyelvvé azonosították. A magyar tolvajnyelvre az első utalás 1536-ból található: Oláh Miklós esztergomi érsek a Magyarország és Attil, avagy Magyarország népének a Magyar Királyságban való eredetéről című írásában beszél egy titkos koldusnyelvről, a vakok nyelvéről (Tolnai:MNy.18:38). A magyar tolvajnyelv legrégebb emléke egy régi kéziratból került elő a XVIII. Sz. végéről. Az első lapon a könyv tulajdonosának nevét olvassuk: Gabrielis Gúlátsy de Eadem, ab anno 1783° die 23° Januarii. A keletkezett bejegyzések az 1780 és 1810 közötti évekből valók. A magyar tolvajnyelvnek e legrégebb emléke, mely a vásári tolvajok mesterségével s a lopás üzésével kapcsolatos kifejezések 1782-ből való (pl.: *Pagyi-arany, Fejes-Tiszt úr, Kútja-hajdú, Rút ember-hóhér,*

nen p
form!

Posterium-tömlőc...stb.). Az 1782. évi kis szójegyzéket, melyet a Hajdúkerület főjegyzője állított össze az ún. egri szójegyzék követte, mely a XIX. sz. elejére tehető, s mely szemmel láthatólag ugyanazon a tolvajnyelven alapszik. A magyar tolvajnyelvről az első komoly kiadvány Jenő Sándor és Vető Imre munkája, mely 1900-ban jelent meg s szótárszerűen dolgozza fel a magyar tolvajnyelvhez kapcsolódó adatokat. Ehhez tartozó kiegészítés 1908-ban jelenik meg, Tábori Kornél és Székely Vladimír 400 szavat tartalmazó kis füzeté. Az első nyelvészeti szempontú elemzésre példa 1932-ben jelent meg, Bárczi Géza nevéhez kötődik, végigvezeti a magyar argó fejlődését és igyekszik nyelvészeti magyarázatot adni. Konkrétan a bűnözők nyelvét tárgyaló munkára példát 1963-ból találhatunk. Dr. Kiss Károly elsősorban a rendőri állomány részére elkészíti A mai magyar tolvajnyelv című kiadványt. A börtönszleng szókincsében megtalálhatók egyrészt a tolvajnyelvi elemek. Maga a tolvajnyelv sem tekinthető egyneműnek. A tolvajnyelvben a beszélők köre alapján kijelölt határokon belül többféle szlengtípus és többféle nyelvi funkció is található. Lexikális oldalról közelítve része a közszlengre hasonlító általánosan ismert fogalmakat megnevező, kicsit laza, fesztelen kifejezési módot tükröző szóréteg (*burkolni, kajálni-enni, ...stb*), de része egy a bűnözőélettel kapcsolatos szakszlengi szóréteg is. Ha a tolvajnyelvet a működése felől közelítjük meg, egy olyan beszédműfajt láthatunk, melynek célja a szokásos szlengfunkción túl a kívülállók kizárása, így gyakran

titkosnyelvként is működik. Szókincstörténetileg nézve is hasonló keverék képet mutat a tolvajnyelv. A szavak legnagyobb része idegen nyelvből való. A német Gaunersprache és a régi magyar tolvajnyelv tele van héber és cigány eredetű szavakkal. Az idegen eredetű szavak mellett persze találhatunk a nyelv saját szavaiból kialakult kifejezéseket is. Jellemző, hogy a dolgokat jellemző sajátosságaikról nevezték el, a szóalakot elferdítették, a szavak megrövidültek, illetve a köznapitól eltérő jelentést kaptak. Az idegen köznyelvi szavakat általában az átadó nyelvben lévő jelentéssel vették át, esetleg az idegen szavakat magyar (vagy más) végződésekké látják el, viszont előfordulhat, hogy az átvett szó már az átvétel előtt is az idegen nyelv rendszerében argó kifejezésként élt. A XIX. század folyamán a tolvajélet a magyar pusztáról, a vidékről az útszéli csárdákból a német nyelvű fővárosba terelődik, amelynek lebujaiban, kocsmáiban a német tolvajnyelv, a Rotwelsch az uralkodó titkos nyelv. A magyar és német alvilág érintkezésében a fejlett német szókészlet elnyomta a kezdetleges magyar szókincset. A főváros fokozatos elmagyarosodása folytán a német nyelv használata visszaszorult, a német argó-szókincs viszont megmaradt, mind jobban beépülve a magyar nyelvű beszédbe. A tolvajvilág az elmagyarosodás után sem szakadt el egészen a német titkos nyelvtől. Az életviszonyok fejlődése, mind a társadalmi rétegzettség, mind a gazdaságtörténeti változások tekintetében maga után vonta a nyelvi kifejezésmód gazdagodását. A megváltozott valóság újabb és újabb

megnevezési formulák születését hívta életre. Nem maradhatott ki a változástól a tolvajnyelv sem, alkalmazkodva a változó világhoz, annak hatására, bővült a szókincse a modern bűnözés jelentésmezőjéhez tartozó szavakkal és kifejezésekkel .

B: A börtönszleng és a tolvajnyelv közötti különbség a környezeti különbözőségekből származtatható. A szabadlábban lévő bűnözői csoportok életmódja, a csoportokban uralkodó szokások és viselkedési formák, valamint a csoportokat létrehozó és működtető szabályok erősen különböznek a börtönben tapasztalhatóktól. Általánosságban a társadalmi kiscsoport főbb jellemzői az alábbiakban határozhatóak meg: - a csoport két vagy több személyből áll, - a tagok egy vagy több közös tulajdonsággal rendelkeznek, - önmagukat minden más csoporttól megkülönböztető önálló egységként kezelik, - a tagokra bizonyos célok és érdekek közös megvalósításának tudata él, - a tagok kapcsolatban állnak egymással, - a célok megvalósítására együtt törekednek, - együttműködés során szabályok alakulnak ki a csoportban, amelyek meghatározzák minden egyes tagra és csoportra vonatkozóan a kötelezettségeket, jogokat, cselekvési formákat. A legrégebben és legkitartóbban tanulmányozott csoport maga a bűnözői alvilág, s benne a börtönpopuláció. A börtönben létező csoportok a zárt csoportok legtisztább típusai. A szervezet zártságából következik az autonómia nagyfokú korlátozása, az egyén arra kényszerül, hogy a csoport

tagja legyen. A be- illetve kikerülés nem az egyénen múlik. A kényszerközösségek szlengje sokkal erősebben meghatározza a csoport tagjainak szokásos nyelvhasználatát, valamint vernakuláris nyelvének módosulását. Az egyén a zárt csoportba bekerülve elveszíti kapcsolatát más nyelvközösségekkel, s nyelvhasználati is leegyszerűsödik. Itt már nem arról a szlengről beszélünk, amelyet az egyén természetes csoportbeli tagságának igazolására használna, s arra, hogy elhatárolja önmagát a domináns kulturától. A börtönszlengnek vannak bizonyos kötelező elemei, melyek az intézmény sajátos jellegéből adódnak, s melyeknek használata és felvétele nélkül az egyén boldogulási körülményei nem lennének biztosítottak. A börtönben az elítéltek körén belül is kialakul egy bizonyos hierarchia, ami a nyelvhasználatot befolyásolja. A zárt csoportokon belül is létrejönnek azok a státuszok, melyek a nyitott csoportokra jellemzőek. Meghatározóvá válik a státuszszerep. Akik az egyes csoportokban periférián helyezkednek el, csoportban lévő helyük biztosítására, onnan való beljebb kerülés céljából a vezetői pozícióban elhelyezkedő személyekhez próbálnak idomulni, nemcsak viselkedés, de nyelvi kifejezésmód és magatartás tekintetében is.

A börtönszlengre jellemzőek a tolvajnyelvi elemek mellett a börtönélettel kapcsolatos kifejezések, az intézmény fizikai környezetére utaló szavak, a börtönben dolgozók, nevelők, börtönőrök sajátos megnevezései, a börtönben uralkodó szokásrendre, napirendre vonatkozó kifejezések. E zárt

világban élők nyelvhasználata a külső környezettel csaknem teljesen megszakadt kapcsolat miatt elszigetelődik, öntörvényűvé válik. Mivel nagyon kis mozgástér áll a rendelkezésére szinte alig van lehetősége a változásra, újulásra.

A szleng vizsgálatánál elsődleges fontosságú a hordozó és használó csoportok megfigyelése, hiszen elválaszthatatlan része a szleng az emberi életnek és viselkedésnek. Felmerülhet, hogy beszélhetünk -e egyáltalán külön emberi és nyelvi magatartásról. Az embert elsősorban tettei minősítik, tetteit pedig világnézete és tudása határozza meg. E tettekben, világnézetben és tudásban tükröződő egyéniség értékét emelheti, megerősítheti és csökkentheti a nyelvi magatartás.

Felhasznált irodalom:

Boros József- Szűts László : Megszólal az alvilág..., Idegenforgalmi,
Propaganda – és Kiadóvállalat, Bp. 1990

Kis Tamás : A szlengkutatás útjai és lehetőségei , Kossuth Egyetemi
Kiadó, Debrecen.1997.

Vlagyimir Jelisztratov: Szleng és kultúra .Kossuth Egyetemi Kiadó,
Debrecen 1998

Felhasznált források :

Bárczi Géza: Egy régi adat a magyar tolvajnyelvre. In.: Mny. 1950/46
276-7

Simai Ödön : A magyar tolvajnyelv legelső gyűjteménye. In.:
Nyr. 1903/32 399-401